

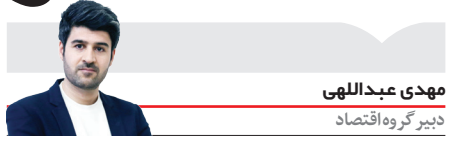

برجام؛ موزه عبرت

پرونده پنج سالگی برجام

اقتصاد ایران، ۵ سال بعد از برجام

نمره اقتصادی برجام؛ قیمت دلار منهای بیست

مهدی عبداللّهی
دبیر گروه اقتصاد

در ۱۴ جولای ۲۰۱۵ مطابق با ۲۳ تیرماه ۱۳۹۴ ایران و پنج عضو دائمی شورای امنیت سازمان ملل رچین، فرانسه، روسیه، انگلیس و ایالات متحده آمریکا) به همراه آلمان، برنامۀ جامع اقدام مشترک(برجام) را امضا کردند. برجام منجر به لغو جامع تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد و همچنین تحریم‌های چندجانبه و ملی مرتبط با برنامه هسته‌ای ایران شد. به موجب تصمیم‌های فوق، مقرر شد تحریم‌های اتحادیه اروپایی علیه جمهوری اسلامی ایران در حوزه‌های ۱- مالی، بانکی و بیمه، ۲- حوزه نفت، گاز و پتروشیمی، ۳- حوزه کشتیرانی، کشتی‌سازی و حمل و نقل و ۴- تحریم‌های حوزه طلا، فلزات گرانبها، اسکناس و سکه برداشته شود. با همه تفاسیر و روایت‌های مختلف از فواید و مضرات برجام، در پنجمین سالگرد امضای توافقنامه جامع برجام، به‌نظر می‌رسد با امضای این توافقنامه فرصت‌های زیادی هم در انتظار اقتصاد ایران بود که دولت روحانی با تصمیمات غلط آنها را از دست داده است. ازجمله اینکه در مقابل عمل به تعهدات هسته‌ای برجام توسط ایران، برخلاف تبلیغات دولت در داخل، وزیر خارجه می‌گوید اهداف اقتصادی در برنامه‌های گفت‌وگوی ایران و ۱۵۰۰ چندان مدنظر نبوده و در ماه‌های پایانی این موارد به‌گفت‌وگوها اضافه شده است. نکته دوم اینکه، با امضای توافقنامه برجام یک فرصت تاریخی برای ایجاد توازن در روابط بین شرق و غرب برای اقتصاد ایران پیش آمده بود که با تمرکز بیش از حد دولت به سمت غرب، این فرصت تا حدودی از دست رفت. برای مثال درخصوص سرمایه‌گذاری خارجی و جذب منابع تأمین مالی با تعلق دولت، عملاً فرصت جذب ۳۰ میلیارد دلار فاینانس از اروپا، چین و روسیه از دست رفت. دولت فرصت سوآپ‌نفتی ۵۰۰ هزار بشکه‌ای با روسیه را پس از توافقنامه برجام با بی‌توجهی از دست داد همچنین با تمرکز ویژه روی سرمایه‌گذاری شرکت‌های چندملیتی غربی، حضور شرکت‌های بزرگ چینی، روسی و... در ایران کم‌رنگ شد.

هدف ما از برجام اقتصاد نبود!

مرور اظهارات اعضای موثر کابینه دولت روحانی تناقض عجیبی را درخصوص برجام نشان می‌دهد. برای درک بهتر این تناقض کافی است این اظهارات را با هم مرور کنیم:

- «تمام تحریم‌های بانکی، بیمه‌ای، مالی، حمل و نقل، پتروشیمی، فلزات سنگین و تحریم‌های اقتصادی به‌طور کامل لغو خواهد شد، نه تعلیق...» (روحانی، تیرماه ۹۴)

- «امروز مساله اصلی ما رفع کامل رکود، رونق اقتصادی و ایجاد اشتغال است، برجام آغاز حرکت شتابان اقتصادی در کشور است.» (روحانی، ۲۹ دی ۱۳۹۴)

- «اینکه می‌گوییم تحریم ظالمانه باید از بین برود، بعضی‌ها چشم‌پوشایی را زیاد نچرخانند! تحریم‌های ظالمانه باید از بین برود تا سرمایه‌باید تا مساله محیط‌زیست حل شود، تا اشتغال جوانان حل شود، تا صنعت جامعه حل شود، تا آب خوردن مردم حل شود، تا منابع آبی زیاد شود، تا بانک‌های ما احیا شود...» (روحانی، ۱۷ خردادماه ۹۴)

- «اکنون که زنجیرهای تحریم از پای اقتصاد ایران گسسته شده و عزت و استقلال کشور نمایان گشته است، اکنون زمان ساختن و بالیدن است.» (روحانی، دی ۹۴)

- «ما در سال ۹۵ بهاری را آغاز می‌کنیم که در آن بانک‌ها و بیمه‌های ما تحریم نیستند و می‌توانیم با کشورهای مختلف تجارت داشته باشیم و سرمایه‌گذاری‌ها در کشور ما آغاز شده و قراردادهای بسیار مهمی در سطوح مختلف با کشورهای دنیا به امضا رسیده است.» (روحانی، ۲۶ اسفند ۹۴)

- فقط سه‌ماه از اجرای برجام گذشته، اما برخی فکر می‌کنند ۳۰ سال گذشته است. در این سه ماه ببینید چه گشایش‌های فراوانی ایجاد شده است؟» (روحانی، فروردین ۹۵)

- «با لغو تحریم‌های یک‌ساله به شرایط پیش از تحریم‌ها بازمی‌گردیم.» (مسعود نیلی، مشاور اقتصادی رئیس‌جمهور) «امسال (سال ۹۴) اقتصاد ایران بعد از توافق هسته‌ای شکوفا خواهد شد.» (سیف، رئیس‌بانک مرکزی)

- «منتظر هجوم سرمایه‌های خارجی بعد از توافق هسته‌ای باشید.» (اکبر ترکان، رئیس مناطق آزاد دولت یازدهم) «باید تحریم‌ها برداشته شود تا پروژه‌های عمرانی را تکمیل کنیم.» (نویخت، معاون رئیس‌جمهور) «بعد از توافق منتظر رشد اقتصادی، کاهش تورم و خروج از رکود باشید.» (محمد نهنودیان)

اما در کنار این اظهارات، اخیراً محمدجواد ظریف در پاسخ به سوالاتی درخصوص عدم تحقق اهداف اقتصادی برجام پاسخ‌نخبستان‌منطقی داده است که مرور آن خالی از لطف نبوده و نشان می‌دهد چه تناقض و برداشت‌دوگانه‌ای بین کابینه دولت روحانی از برجام

مزیای پیوستن به آن غافل ماند و سرانجام پس از خروج آمریکا از برجام و شروع تحریم‌ها، براساس موافقت‌نامه موقت تجارت ترجیحی ایران و اورآسیا که از پنج‌آبان ۱۳۹۸ به مرحله اجرا درآمده، ایران برای ۳۶۰ قلم کالای وارداتی از اعضای اتحادیه و کشورهای عضو هم برای ۵۰۲ قلم کالای صادراتی ایران تعرفه ترجیحی برقرار کرده‌اند.

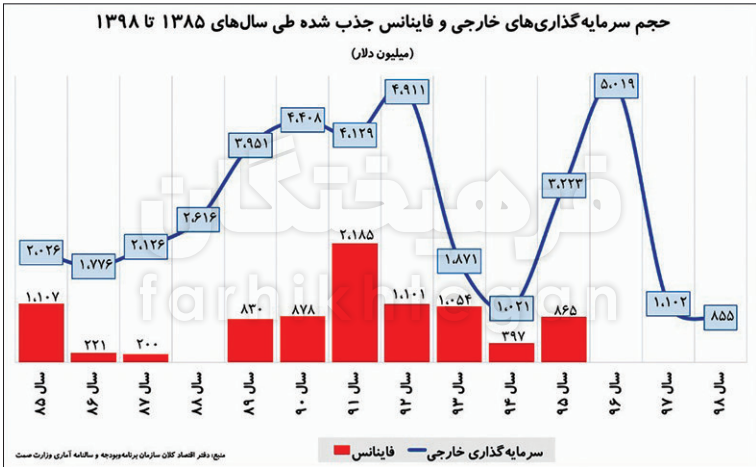
درکنار تاخیر در پیوستن به اتحادیه اورآسیا، کم‌توجهی به تجارت ۱۵۵ کشور همسایه از دیگر مواردی است که می‌توانست هم‌زمان با تمرکز بر توافقنامه برجام، یک شکل تعادلی در روابط تجاری ایران ایجاد کند. برای تصور غفلت دولت از این حوزه، بررسی‌ها نشان می‌دهد ۱۵ کشور همسایه دارای مرز مشترک آبی و خشکی با ایران بازار هزار میلیارد دلاری دارند که سهم کالاهای ایرانی در این بازار تنها دودرصد است. غفلت از مشارکت دادن شرکت‌های بزرگ چینی و روسی در میدان مشترک نفتی و حوزه حمل و نقل نیز از دیگر مواردی است که با اطمینان دولت از حصول توافقنامه برجام به این حوزه کم‌توجهی شد. درمجموع به‌نظر می‌رسد دولت اگر به‌جای تمرکز صرف بر خود توافقنامه برجام، هم‌زمان سعی می‌کرد در روابط خارجی بین همه قدرت‌های اقتصادی تعادل ایجاد کند و برجام را به‌منزله پیروزی بزرگ در اقتصاد و سیاست درنظر نمی‌گرفت، با گسترش روابط تجاری از طریق دیپلماسی اقتصادی هزینه‌های آمریکا برای خروج از برجام بیشتر می‌شد و در سوی دیگر، تجارت خارجی، فروش نفت و همکاری‌های اقتصادی ایران به‌مراتب کمتر از امروز آسیب می‌دید.

۳۰ میلیارد دلار فاینانس‌ی که جذب نشد

اگر هر دو دیدگاه یعنی دیدگاه رئیس‌جمهور را که همواره معتقد بود هدف از توافقنامه برجام تسهیل ورود سرمایه‌گذاری خارجی است و دیدگاه وزیر خارجه که می‌گوید هدف اولیه برجام، اهداف اقتصادی نبوده بلکه رفع تهدیدات و خروج از قطعنامه‌های بین‌المللی بوده را بپذیریم، هر دو دیدگاه در اینکه توافقنامه برجام می‌توانست ورود سرمایه‌گذاری خارجی به ایران را تسهیل ببخشد، اختلاف‌نظری نخواهند داشت. اما بررسی‌های آماری نشان می‌دهد توافقنامه برجام منجر به افزایش سرمایه‌گذاری‌های خارجی و تأمین منابع مالی لازم برای انجام پروژه‌های عمرانی و تولیدی در کشور نشده است. برای مثال ۵ دی‌ماه ۱۳۹۶ دولت از انعقاد قرارداد تأمین مالی بین‌المللی میان ۴ بانک ایرانی و اگزیم‌بانک روسیه در مسکو خبر داد. قراردادی که گفته می‌شد بدون محدودیت سقف امضا شده است، باین‌حال بررسی‌های آماری نشان می‌دهد طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۸ به‌طور میانگین سالانه حدود ۲/۵ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری خارجی و نزدیک به یک میلیارد دلار نیز از طریق فاینانس منابع مالی خارجی در کشور جذب شده است. نکته قابل‌تأمل اینکه، پس از توافقنامه برجام درحالی‌که بهترین شرایط حجم سرمایه‌گذاری خارجی طی سال ۱۳۹۵ به ۵ میلیارد دلار رسیده که این میزان با میزان سرمایه‌گذاری خارجی جذب شده در سال‌هایی که اقتصاد ایران درگیر تحریم بود، چندان تفاوتی نداشته است، به طوری که میزان سرمایه‌گذاری خارجی در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱ به‌ترتیب ۴/۲، ۴/۴ و ۴/۴ میلیارد دلار بوده است.

ایجاد کند. از این منظر درکنار صدها شرکت و گروه تجاری که به ایران آمدند، فارغ از اینکه دولت با چه تعداد موفق شد قرارداد تجاری و سرمایه‌گذاری امضا کند، امسا در همه این قراردادها از رنو و پژوسیتروئن گرفته تا توتال و... سنگینی کفه ترازو به نفع شرکت‌ها و گروه‌های تجاری غربی بود و با غفلت دولت از کشورهای همسایه و قدرت‌های اقتصادی شرق، اولاً برای آمریکا در خروج از برجام هزینه‌ای ایجاد نشد و ثانیاً دولت مدت‌ها اقتصاد و معیشت را معطل پاسخ غربی‌ها نگه داشت. برای نمونه ازجمله طرح‌های مشترک دو کشور ایران و روسیه قبل از برجام، سوآپ نفت خام بود که براساس مذاکرات اولیه قرار بود روزانه از ۱۵۰ هزار بشکه شروع شده و در نهایت به ۵۰۰ هزار بشکه افزایش یابد. با این حال این توافق اولیه که در زمان سفر پوتین به تهران نیز درخصوص آن بحث شد، قرار بوده از طریق شرکت «لوک‌اویل» روسیه انجام شود. اما درنهایت توافق‌ها در حد همان حرف و حدیث‌های اولیه ماند و در آخرین خبرها آمده که این توافق به نتیجه نهایی نرسیده است؛ چنانکه ۹ تیر ۱۳۹۸ علیرضا بیگ، نماینده تبریز در مجلس دهم طی اظهاراتی می‌گوید: «امروز روسیه پایه کار است و آمادگی همکاری نفتی با ایران را دارد، ولی به‌دلایلی که برای برخی نمایندگان مشخص نیست، این مسیر همکاری هنوز میسر نشده است.»

از دیگر طرح‌هایی که دولت می‌توانست هم‌زمان با توافقنامه برجام در حوزه اقتصاد آن را پیش ببرد، طرح پیوستن به اتحادیه اورآسیا بود. اتحادیه اقتصادی اورآسیا که یک پیمان منطقه‌ای بوده و در سال ۲۰۱۴ بین رهبران روسیه، قزاقستان و بلاروس به امضای رسید و سپس ارمنستان و قزاقستان نیز در سال ۲۰۱۵ به آن پیوستند، با هدف مقابله با دخالت‌های اقتصادی و سیاسی اتحادیه اروپا و کشورهای غربی در امور کشورهای عضو تشکیل شده است. برآوردهای اولیه از حجم تولید ناخالص داخلی و تجارت خارجی کشورهای عضو نشان می‌دهد این اتحادیه وزنه سنگینی در برابر برپای اثر کردن تحریم‌های آمریکا و غربی‌هاست و حتی برخی کارشناسان معتقدند ممکن است با گسترش جنگ تعرفه‌های چین و آمریکا، چین هم در آینده (به‌احتمال زیاد) به این اتحادیه بپیوندد که در آن صورت این اتحادیه به یک قدرت اقتصادی فرمانطقه‌ای و جهانی تبدیل خواهد شد. همچنین برای تصور اهمیت این اتحادیه باید به این نکته توجه داشته باشیم که تاکنون حدود ۴۰ کشور آمادگی خود را برای پیوستن به این اتحادیه و عقد قرارداد تجارت آزاد با ترجیحی اعلام کرده‌اند. این ویژه‌ای که دولت بر روی برجام و توافق با غربی‌ها داشت، از

دولت بر دست‌سازندهای ظاهری برجام موجب شد در سیاست خارجی موازنه‌ای بین همکاری‌های اقتصادی ایران با غرب و شرق ایجاد نشود که در ادامه به‌طور جداگانه به آن خواهیم پرداخت.

از ۵۰ هزار بشکه سوآپ نفتی تا تاخیر در پیوستن به اتحادیه اورآسیا

با نهای شدن توافقنامه برجام، سنگینی کفه ترازوی سیاست خارجی دولت روحانی به سمت غرب و اروپا بوده و دولت به‌خیال اینکه توافق ایجادشده قابل‌نفی نیست، نتوانست موازنه‌ای بین روابط با غرب و شرق

همچنین درحالی‌که دولت از جذب ۳۰ میلیارد دلاری منابع مالی از طریق فاینانس خبر داده بود که طبق آمارهای دفتر اقتصاد کلان سازمان برنامه و بودجه، حجم فاینانس جذب شده طی سال ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۶ در مجموع حتی به ۱/۵ میلیارد دلار هم نمی‌رسد. اما قراردادهای سرمایه‌گذاری فقط به اینجا ختم نمی‌شود، چرا که در کنار قراردادهای بدون سقف ایران با روسیه، طبق اظهارات دولتمردان در سال‌های ۱۳۹۵ و ۱۳۹۶ مجموع توافق فاینانس ایران با طرف‌های خارجی ۳۰ میلیارد دلار بوده که ۲۰ میلیارد دلار آن با چینی‌ها و ۱۰ میلیارد دلار مابقی با کشورهای اروپایی بوده که با تعلق دولت همگی این قراردادها سرانجام با خروج آمریکا از برجام منتفی شده‌اند.

دولت فرصت‌سوزی کرد

پیمان مولوی، دبیر کل انجمن اقتصاددانان ایران و مشاور سرمایه‌گذاری و تأمین مالی در پاسخ به این سوال «فرهیختگان» که اگر قبول کنیم هدف اولیه از توافق برجام، بحث‌های هسته‌ای، امنیتی و خارج شدن از قطعنامه‌های شورای امنیت بوده (سخنان ظریف)، زمانی که تصورات و نگاه امنیتی از ایران برداشته شد، چرا ما نتوانستیم تا قبل از خروج آمریکا از برجام، از این فرصت‌ها به‌نحوه‌بهتری در حوزه اقتصاد استفاده کنیم، می‌گوید: «واقعیت این است که در دو سال قبل از خروج آمریکا از برجام ما فرصت‌های زیادی برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی داشتیم. گروه‌های سرمایه‌گذاری و نمایندگان شرکت‌های بزرگ بین‌المللی مرتباً به ایران می‌آمدند برخی مشاوران سرمایه‌گذاری از ایران نیز با شرکت‌های بین‌المللی مذاکراتی داشتند، اما متأسفانه به‌نظر می‌رسد اولاً در داخل توافقی بر سر این موضوع که برجام مفید است، وجود نداشت و یا اینکه دولت این توافقنامه را امضا کرده بود، اما همچنان دعواهای داخلی ادامه داشت.

ثانیاً، شاید دولت تصور می‌کرد با انجام صرف توافق، کار تمام شده است؛ چرا که تلاش برای جذب سرمایه‌گذاری آن قدری نبود که منجر به نتیجه نهایی شود. مولوی در ادامه می‌گوید: «توجه داشته باشیم اقتصاد ما از شرایط و تحولات بین‌المللی دور است و ما به سرمایه‌گذاران بین‌المللی دسترسی نداریم. دولت بدنه کارشناسی را در موضوع جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی چندان دخالت نداد. شاید تصور این بود که با انجام توافق، مشکلات اقتصاد هم خود به خود حل خواهد شد، در نتیجه تلاش‌ها در حوزه اقتصاد چندان با قدرت انجام نمی‌شد.»

وی افزود: «چون سیستم مالی جهان عملاً در دست سیستم آنگلوکس‌سونی است (آمریکا، انگلیس و ژاپن و...) و سیستم مالی شرقی و چینی هنوز بر قدرت نیست؛ به همین خاطر هم نباید چندان دل به وعده‌های اروپایی‌ها داد و اگر قرار است شرکتی در ایران سرمایه‌گذاری کند، باید هزینه برای خروج زود هنگام آن زیاد باشد. به عبارتی دیگر با هم‌پیوندی‌ای که در اقتصاد جهان وجود دارد، اگر هزینه‌های سرمایه‌گذاری به‌منافع تعداد زیادی بازیگر اقتصادی گره بخورد، دیگر آمریکایی‌ها شاید نتوانند با تهدید و ارعاب، شرکت‌های خارجی را مجبور به خروج از ایران کنند؛ امری که در زمان ورود شرکت‌های چندملیتی به ایران اتفاق نیفتاد و این موضوع چندان جدی گرفته نشد.»

با برجام خودتحریمی‌نشت را کلید زدیم

تا قبل از اعمال تحریم‌های آمریکا علیه بخش‌های مختلف اقتصاد ایران و ازجمله علیه صادرات نفت، ایران روزانه ۲/۸ میلیون بشکه نفت خام صادر می‌کرد اما این روزها خبرهای رسمی و غیررسمی از کاهش فروش نفت کشورمان به سطح ۳۰۰ تا ۴۰۰ هزار بشکه در روز حکایت می‌کند. در این زمینه بررسی‌های تطبیقی نشان می‌دهد طی دوره قبلی تحریم‌ها که سطح تحریم‌ها علاوه بر تحریم‌های آمریکا، شامل تحریم‌های اتحادیه اروپا و سازمان ملل نیز می‌شد، صادرات نفت ایران بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ در هیچ‌ساله به کمتر از یک میلیون و ۳۰۰ هزار بشکه نرسیده بود، به‌طوری‌که در سال ۱۳۸۹ میزان صادرات روزانه نفت خام کشورمان حدود ۲/۲ میلیون بشکه بوده که این میزان تا سال ۱۳۹۲ به ۱/۶ میلیون بشکه، تا سال ۱۳۹۳ به ۱/۳ میلیون بشکه و تا زمان امضای توافقنامه برجام به ۱/۴ میلیون بشکه در روز رسیده بود که در قیاس با شرایط فعلی و حتی قبل از شیوع ویروس کرونا، روزانه حدود یک میلیون بشکه بیشتر از شرایط فعلی بوده است. در این زمینه کارشناسان حوزه نفت و انرژی معتقدند گرچه شیوه‌های آمریکایی‌ها در رصد صادرات نفت و انرژی ایران تغییر کرده، اما پس از برجام، برخی دست‌اندرکاران در بدنه اجرایی دولت با نگاه خوش‌بینانه به بقای برجام، بسیاری از کانال‌های نقل و انتقالات مالی و روش‌های صادرات نفت در قالب دور زدن‌های تحریم را با دلایل مختلف تضعیف یا منحل کرده و اقدامی برای به‌روزرسانی روش‌های جدید برای مدیریت اقتصاد و صادرات نفت در صورت بروز احتمالی تحریم‌ها نکردند. این درحالی‌که است که آمریکایی‌ها روش‌های قبلی را بررسی و به‌طور هوشمندانه‌ای، تحریم‌های جدید را وضع کردند.

سال جاری اظهار کرد: «این طرح بزرگ‌ترین طرحی بود که از ابتدای تاسیس بازار سرمایه تاکنون اجرا شده است. با اقداماتی که در شرکت سپرده‌گذاری مرکزی انجام شد، از مراجعه حضوری ۵۰ میلیون نفر به دفاتر پیشخوان دولت، کارگزاری و... جلوگیری شد.»

وی ادامه داد: «در تاریخ دهم خردادماه از ۴۹ میلیون نفر مشمول سهام عدالت، ۱۳ میلیون و ۶۰۰ هزار نفر روش مستقیم را برای مدیریت سهام خود انتخاب کردند. رئیس شرکت سپرده‌گذاری مرکزی اوراق بهادار و تسویه وجوه با بیان اینکه یک میلیون و ۸۰۰ هزار نفر برای فروش سهام عدالت خود به

وی با تأکید بر اینکه اقدامات حقوقی سهام در شرکت سپرده‌گذاری مرکزی نسبت به سال‌های قبل افزایش ۱۰ برابری داشته است، اظهار کرد: «عملیات تسویه معاملات شرکت در سال گذشته ۲/۵ برابر بودجه سالانه کل کشور و به میزان هزار هزار میلیارد تومان بود.»

رئیس شرکت سپرده‌گذاری مرکزی اوراق بهادار و تسویه وجوه در ادامه با اشاره به راه‌اندازی ETF گفت: «این موضوع آغاز همکاری بازار سرمایه با نظام بانکی بود و شرکت سپرده‌گذاری مرکزی به‌عنوان واسطه بانک‌ها و کارگزاری‌ها عمل کرد.» قهیچی همچنین با اشاره به طرح آزادسازی سهام عدالت در نهم اردیبهشت

خبر کوتاه

صدور ۴ میلیون کد بورسی در کمتر از ۴ ماه

رئیس شرکت سپرده‌گذاری مرکزی اوراق بهادار و تسویه وجوه ضمن تشریح آخرین وضعیت فروش سهام عدالت، از صدور چهار میلیون کد بورسی در سال جاری خبر داد. به گزارش ایسنا، حسین قهیچی روز شنبه در مراسم رونمایی رسمی از احراز هویت الکترونیکی بازار سرمایه، با بیان اینکه از ابتدای سال جاری تاکنون چهار میلیون کد بورسی جدید صادر شده است، اظهار کرد: «این درحالی‌که است که میزان کدهای صادر شده در سال ۱۳۹۷ معادل ۱۰۰ هزار و در سال ۱۳۹۸ نیز ۹۰۰ هزار کد بوده است.»